

Бобурподшохнинг опаси Хонзодабегим ва унинг ўгли, яъни Бобурнинг шайбонийзода жияни Хуррамшох тақдири ҳақидаги маълумотлар талкини тарихий манбалар ҳамда ҳозирги замон бадиий адабиёти, илмий тадқиқотларда турли-туманлигини кўрамиз. Шу сабабли, гоҳо ўқувчиларимизни "Бобурнома" ёки Гулбаданбегимнинг "Хумоюннома" каби ўзбек тилида нашр қилинган асарлардан ташқари, ҳозирча чоп этилмаган бошқа ёзма манбаларда Бобурнинг бу қариндошлари тўғрисида яна қандай хабарлар борлиги қизиқтириши табиий ҳол.

Бобурподшох "мақбул ўғлон эди", дея таърифлаган Хуррамшох ҳақида ўқувчи жуда кам маълумотга эга. Биз ушбу мақолада ана шу икки мавзуга тўхталиб, тарихий манбалар орқали воқеликка назар ташлаш ва ўқувчини бор ҳақиқатдан хабардор қилишни лозим топдик.

Хонзодабегим ва унинг ўгли Хуррамшох тўғрисидаги илк маълумот "Бобурнома"да акс этиб, Хондамир "Ҳабиб ус-сияр"(1524), Муҳаммад Ҳайдар "Тарихи Рашидий"(1545)да бу борадаги фикрларини асосан "Бобурнома"дан иқтибос қилганлар, ўзларидан эса, кам янгилик қўшганлар. Бирок, қувонарлиси шуки, "Аҳсан ат-таворих", "Лаб ат-таворих", "Тарихи оламорои Аббосий", "Тарихи Кипчокхоний", "Мажмаъ ул-ғаройиб", "Мусаххир ил-билод", "Тазкирайи тарихи Муқимхоний" каби бошқа асарлар маълумотлари ҳам мазкур мавзудаги тасаввуримизни бойитишга хизмат қила олади.

"Бобурнома"нинг бизгача етиб келган нокис нусхаларида Хонзодабегимнинг Бобур Самарқандни сулҳ асосида ташлаб чиққан 1501 йил август ойида "Шайбонийхонга тушгани", яъни бу ғаними никоҳига қиргани қайд этилиб, опасининг 1510 йил декабрида эса Марвда шох Исмоил томонидан қатли омга дучор бўлмай, балки Бобурнинг опаси экани учун шох ташаббуси билан укаси Бобур мирзо олдига юборилгани, опасининг Шайбонийхондан туккан "Хуррамшох отлик мақбул ўғлон"ининг Балхда ҳоким бўлгани ва отаси ҳалокати воқеасидан бир-икки йил ўтиб қазо қилгани қайд этилади, ҳолос.

"Тарихи Рашидий"да Хонзодабегимнинг тўрт-беш йилдан сўнг Шайбоний никоҳидан чиқарилиб, Ходихожа никоҳига қиритилгани, яна бир манбада эса бунга хоннинг Хонзодабегимдан заҳар беришда гумонсираши сабаб бўлгани кўрсатилган. Султон Муҳаммад Балхий "Мажмаъ ул-ғаройиб"да ёзишича, унинг отаси Дарвиш Муҳаммад

муфти Хуррамшоҳ саройида хизмат килган. Мухаммадёр ибн Араб Катаган каламига мансуб "Мусаххир ил-билод" китобида Ходихожанинг кимлиги ва Хуррамшоҳнинг хукмдорлик фаолияти хусусида махсус, кенгрок маълумот берилган.

Кўрганимиздек, Бобур маълумотида Ходихожа номи тилга олинмайди ва Хуррамшоҳга Балх вилояти берилганидан бошқа факт қайд этилмайди. Бу қиска маълумотда Бобурнинг бу жиянини кўрган-кўрмагани аниқ эмас. Дейлик, мабодо, Бобур Хуррамшоҳ ҳақидаги кўпроқ маълумотни "Бобурнома"нинг бизгача етиб келмаган 1510 йил воқеалари баёнида зикр этган бўлса, у ҳолда бу асарнинг тўлиқ кўлёзма нусхаларига эга Хондамир ва Мухаммад Хайдар ўз асарида мазкур маълумотларни нимага иктибос қилишмаган?

Ёзувчи Пиримкул Кодировнинг "Юлдузли тунлар" романида Хонзодабегимнинг иккинчи никохи эсланмасдан, Хуррамшоҳнинг ҳам онаси билан бирга тоғаси Бобур олдига Кундузга келгани тасвирланади. Хонзодабегимнинг Бобур билан учрашуви воқеаси "Бобурнома" маълумотида асосланган бадий талқиндир. Асар яратилиши чоғи форс тилидаги "Ҳабиб ус-сияр", "Тарихи Рашидий" каби яна ўнлаб ёзма манбалар қўл остида бўлган шарқшунос тарихчи олим ва ёзувчи Пиримкул Кодиров Хуррамшоҳнинг Бобур билан мулоқоти ана шу бадий тўқима орқали акс эттиришни маъқул топган. Бадий асарнинг йўриғи бошқалиғи учун ёзувчининг бунга ҳаққи бор. Андижонлик адиба Омина Тожибоева "Қиёмат тақдир" ҳикоясида Хонзодабегимнинг Шайбонийхон никоҳидан чиқарилиб, унинг хизматидаги Зиё Ходи исми бир кекса рухоний билан турмуш қургани, бу рухоний жисмонан заиф бўлгани ва Бобурни ҳурмат қилгани юзасидан Хонзодабегимни ўз синглиси каби асраб, фурсат топганида укаси Бобур олдига юборишни мўлжаллаб юриши, аммо Марв жангида Шайбонийхон билан бир сафда ўлдирилиб, унинг бу орзусини шох Исмоил амалга оширганини ўз бадий талқинида ҳавола этади. Бу адиба ҳам Хуррамшоҳнинг тоғаси олдига Кундузга келганини ҳикоя қилади. Гарчи, ўрта аср қодалари ўзгачалиғи ва шохлар ҳаёти ҳам бошқача тарзда кечганини билсак-да, адибанинг бундай бадий тўқима ва фаразидан максadini яхши тушуниб турибмиз; уни шундайлиғича қабул қилиш ўқувчига ҳам малол келмайди.

Р.Шамсутдинов ва М.Абдуллаевнинг "Бобурнома"нинг йўқолган саҳифалари хусусида" номли мақоласида («Бобур ва бобурийларнинг жаҳон маданияти тарихида тутган ўрни», 2008) эса "Хонзодабегимнинг Шайбонийхон 1510 йили ўлдирилгач, Бобур олдига келгани ва шундан сўнг Саййид Ходи исми киши билан никоҳдан ўтгани, аммо уларнинг турмуши узок давом этмагач, Хонзодабегимнинг Маҳдий Хожа билан турмуш қургани" тарихий факт сифатида ҳавола этилган.

Аслида тарихий воқелик қандай бўлган? Юқорида эслатилган ёзма манбалар бу тўғрида қуйидаги маълумотни беради: 1478 йили туғилган Хонзодабегим 1501 йилнинг августида Бобур ва Шайбонийхон ўртасида тузилган сулҳ битими шартига биноан (Т.Файзиев. Заҳириддин Мухаммад Бобур ва унинг авлодлари. "Ёзувчи", 1996) Самарқандда Шайбонийхон никоҳига қиради. Бу никоҳдан 1502 йил май ойида Хуррамшоҳ дунёга келади. Орадан уч-тўрт йил ўтгач, хон Хонзодабегимни заҳар беришда гумонсираб, ўз никоҳидан чиқаради. Қоидага биноан бева қолган сарой аёли бундай воқеадан сўнг ё эрсиз ўтиши ёки хукмдорнинг энг яқин кишисига тегиши лозим эди. Хонзодабегимни ўзидан узоклаштирган Шайбонийхон шу сабабли бевасининг ўз бўласи (ҳолавақчаси) Саййид Ходихожа бин Муртазохожа никоҳига қиришига розилик беради. Бу дашти-

кипчоклик саййидлар хонадони шажараси Саййид Ото (вафоти 1291 йил) оркали Хазрат Али бин Аби Толибга уланади. Саййид Ходихожа Шайбонийхоннинг ҳам бўласи, ҳам шижоатли амирларидан бири хисобланиб, ўша пайтда 50 ёшларда бўлган. Хонзодабегим эса, 28 ёшда эди. Шайбонийхон 1506 йилнинг 15 ноябрида Балхни эгаллаб, соғлом энагалар ва харбий ишга мохир амирлар, яхши илми устозлар кўлида тарбия топган кобилиятли ўгли Хуррамшоҳни Балх ва унинг музофотларига ҳоким қилиб тайинлайди. "Мусаххир ил-билод" муаллифи бу ҳақда шундай ёзади: "Ёш бўлгани учун ул шохзоданинг отолики мансабига Канбар мирзо кўкалтош тайинланди. Ул яхши хислатли амир ҳамиша ўз марҳамати қаноти ва адолати соясини мазкур вилоят аҳолиси боши ўзра ёйди... Шунинг шарофатидан бутун Балх мамлакати ободончилик ва фаровонлик топди. Олий мартабали шохзода Хуррамшоҳнинг ёркин кўнгли ов ва шикор ҳавасига лим тўла, дили гулюзли ёшлар ва қуёшчехрали ботирлар билан суҳбат қурмок иштиёқи билан тўлиб-тошгани сабабли, кўп вақтини шикор нашидасини сурмок билан ўтказарди. Доимо соядек отаси Шайбонийхон узангиси хизматида юрар, ҳеч қачон унинг буйруги ва фармонини бажармасдан қолмас, ҳеч бир сўзини икки қилмас эди...". "Мажмаъ ул-гаройиб"да айтилишича эса Хуррамшоҳ ўз атрофига ўқимишли ва фозил кишиларни тўплаган. Кўринадики, довюрак ва яхши харбий таълим олган Хуррамшоҳ ёшлигига қарамай отаси Шайбонийхон билан бирга Балх, Хиротни олиш жангларида қатнашган ҳамда давлат бошқариш сирларини ўрганган.

1507 йил июн ойида Машҳад қўлга қириб, Шайбонийхон у ерга мазкур бўласи Саййид Ходихожани ҳоким қилиб тайинлайди ва Хонзодабегим ҳам Машҳадда яшай бошлайди. Бирок орадан кўп ўтмай, аниқроғи, 1510 йил октябрида шох Исмоил Сафавий Хуросонга юриш қилади ва оз сонли қўшин билан Хиротда ўтирган Шайбонийхон урушга қулай жой сифатида Марвга чекинади. Сафавийлар қўшини Машҳадга яқинлашгач, Хиротда қолган шу шаҳар доругаси Жон Вафобий дўрмон, Машҳад ҳокими Саййид Ходихожа, Нисо ҳокими амир Муҳаммад Солиҳ ва Дурун ҳокими Подшоҳхожа(Хожа) қабилар ҳам Марвга қелади. Шайбонийхон Балх, Самарқанд, Бухоро, Тошкент ва Туркистон қўшинларини ёрдамга чақирган бўлиб, Хуррамшоҳ дарҳол ўз қўшини билан отасига ёрдамга ошиқади. Бирок Шайбонийхон ёрдам қилишини қутмай, 1510 йилнинг 5 декабрида жангга қиришиб, ҳалок бўлади. Бу жангда Саййид Ходихожа ҳам ўлдирилади. Исмоил Сафавий галаба қозонгач, Марв аҳолисини "қатли ом" қилдириб, беғуноҳ аҳоли бошларидан миноралар ясалади. Ана шундай бир пайтда Бухородан ёрдам учун қелган Убайдуллаҳон амакиси Шайбонийхон ҳарамдаги Бобур тоғасининг кизи Мўғулча хоним (Ойша султонбегим) бента Маҳмудхон Қошғарийни қутқариб, Бухорога олиб қочишга улгуради. Саййид Ходихожа уғруки (оиласи) эса асир тушиб, Хонзодабегимнинг Бобур синглиси экани маълум бўлгач, шох уни Бобур ҳузурига юборади. Бу пайтда 32 ёшга қирган Хонзодабегим шундан сўнг ҳеч қимга турмушга чиқмай, Бобур ва Ҳумоюн давлатининг жонқуяр маслаҳатчиси сифатида фаолият кўрсатганча 1544 йили Қобилхак мавзесида оламдан ўтиб, Қобулдаги Бобуршоҳ мақбарасига дафн қилинади.

"Мусаххир ил-билод" муаллифи Хуррамшоҳ ҳақида яна шундай ёзади: "Отаси Марв қамалида қолганда биринчи бўлиб шу Хуррамшоҳ Балх лашқари билан отаси ёрдамига ошиққан эди... Отаси дунёни шаҳидлик билан тарқ этгач, Хуррамшоҳ ҳам охира қари шитоб билан қетди. Хуррамшоҳдан насл қолмади".

Томирларида ўқ томонлама чингизий ва темурийлар қони юриб турган Хуррамшоҳ шох Исмоил Балх қари юрмасдан бурун Самарқандга қайтади. У тоғаси сафавийлар ёрдамида Самарқандни эгаллаган 1511 йил қуздан олдин, яъни ўша йил ёзида

Самаркандда хаётдан кўз юмади. Биламизки, бу шаҳарда Бобур яна олти ой тахтда ўтирган. Айтиб бериш керакки, Самаркандда истикомат қилиб турган ва ўша давр воқеаларини "Сулуқ ул-мулуқ" асари мукаддимасида акс эттирган Рузбехон Исфаҳоний шайбонийларнинг Туркистонга қочиш кетгани, 1512 йил апрелида эса уларнинг яна қайтиб келиш, Бухорога яқин Қўли Малик ёнидаги жангда Бобурни енгиб, мамлакатни қайтадан қўлга киритгач, шаҳару туманларни ўзаро тақсимлашгани ҳамда Бобурнинг ўша давр ичидаги ҳукмдорлик фаолиятини батафсил ёзиб, шайбоний хонзода ва султонлари номини бир-бир ва қайта-қайта тилга оларкан, Хуррамшох номини бирон марта ҳам зикр этмади. Агар Хуррамшох бу пайтда тирик бўлганда унга ҳам она бошқа акаси Темур султон ва унинг ўғиллари, она бошқа укаси Севинч Муҳаммад султон каби Самарканддаги шериклик тахти ёки қаида бирор вилоят ва туман ҳокимлиги берилгани қайд этилган бўларди. (Академик Бўрибой Аҳмедов ҳам "История Балха" китобида таҳлил ва изоҳсиз бўлса-да, Хуррамшохнинг туғилиш ва вафоти санасини 1502-1511 йиллар шаклида кўрсатган.)

Бобур ва унинг қариндошлари ёки, умуман, тарихий сиймолар қаида фикр юритганда ёзма манбаларга мурожаат қилинса, ўтмиш қаидаги тасаввуримиз яна ҳам бойиган, аجدодларимиз ҳурмати ҳам жойига қўйилган ва тарихий ҳақиқат ойдинлашган бўларди.

Исмоил Бекжон,
филология фанлари номзоди
«Маърифат» газетасидан олинди.